

GAAL GYÖRGY

(közlő)

KELEMEN LAJOS ÖNÉLETRAJZI FELJEGYZÉSEI

I. rész

Kelemen Lajos halálának negyedszázados évfordulóján a Keresztény Magvető a nagy történettudós életére vonatkozó ritka értékű dokumentumot tesz közzé: önéletrajzi feljegyzéseit. Szabó T. Attila, a hűséges tanítvány, munkatárs, hivatali utód nem egyszer idézte fel a „Mester“-hez fűződő emlékeit, egy alkalommal épp a Keresztény Magvetőben is (1977. 182—194. és ua. a *Tallózás a múltban* című kötetében 480—498.), leg-részletesebben pedig a *Nyelv és múlt* című kötetében (1972), valamint a *Művészettörténeti tanulmányok* című Kelemen Lajos-kötet (1977) bevezetőjében. Ez utóbbi helyen megállapítja: „A családi házról, amelyben Kelemen Lajos született, és az őt közvetlenül körülvevő kisvárosi világról, amelyben középiskolai tanulmányai befejeztéig élete folydogált, sőt szüleinek a nevelésben játszott szerepéről, testvéreihez való viszonyáról is nagyon kevesen tudunk. A férfikorban a múlt életének megelevenítésében oly pazarul beszédes történésznek a maga gyermek- és ifjúkoráról, családjá akkori életéről, csak nagy néha elejtett néhány megjegyzése és egyetlen ránk maradt szűkszavú önéletrajzi vázlatá tájékoztat“. Vagyis Szabó T. Attila sem tudott róla, hogy Kelemen Lajos papírra vetette gyermekkori emlékeit, vagy ha tudott is betegágyán készített jegyzeteiről, nem tudhatta, azok hol lappangnak.

Szerencsére egy másik hűséges tanítvány, a szintén marosvásárhelyi születésű Debreczeni László művészettörténész és grafikus vette magához e többnyire a Maros-parti városhoz fűződő feljegyzéseket, s még Kelemen Lajos életében le is másolta őket. Úgy tűnik, sajtó alá rendezésükre készült, mert interjúszerűen is kérdezgette a történészt olyan emlékeiről, családtörténeti összefüggésekről, amelyek a visszaemlékezésekből nem körvonalazódnak elég tisztán. Anyakönyvekből, iskolai értesítőkből jegyzetelt, illetve ellenőrizte az adatokat. Mindezek pár dosz-sziéba gyűjtve Debreczeni 1986 szeptemberében bekövetkezett halála után hagyatéka részeként kerültek.

Mint a feljegyzések előszavából kiderül, 1961 januárjának elején feküdt Kelemen Lajos kórházba, 1963 február 18-ig kezelték ott, majd Csomoss János unokaöccse családjához került, az Andrei Mureșanu utca 16. számú házba, ahol július 29-én bekövetkezett haláláig ápolták. Kórházba jutását ő maga másképp írja le az alábbiakban, mint Szabó T. Attila az előbb idézett helyen: „Úgy érte utol 83. évében az utcán a halál felé ragadó, alattomos betegség, amint egy Szilveszter-estén éppen a

levéltárból, az ő Levéltárából hazafelé igyekezett. Az örökké, még a roskadozás éveiben is gyalog járó Kelemen Lajos a metsző fájdalomtól gyötörtén többé egy lépést sem tehetett; egyik — véletlenül arra vetődő — levéltári kutató gépkocsin vitte haza. Néhány nap múlva a kolozsvári ortopéd-kórházban biztosítottak a nagybeteg számára emberhez méltó környezetet és gondos ápolást“.

A kórházi ágyon fog hozzá Kelemen Lajos önéletrajzi emlékei papírra vetéséhez. Főleg azon családi élményeit akarja megörökíteni, amelyek legközelebbi rokonait érdekelhetnék, tehát éppen azokat, amelyekről még legközelebbi tanítványainak sem beszélt. Most olvasva őket, kiderül, hogy miért. Nem jutott neki szép gyermekkor, még a kései emlékezet sem tudja azt aranyködbe bújtatni.

A kórházi körülmények egyáltalán nem kedveztek az emlékirásnak: fél és negyed ívekre, néha még kisebb cetlikre ceruzával kuszán írogatott. A kész szöveget stilizálta, áthúzott, fölé írt, úgyhogy gyakran alig lehet tájékozódni az elmosódott jegyzetek közt. Ha Debreczeni László 1962 novemberében le nem másolja őket, ma a lehetetlenséggel határos volna eligazodni bennük. Úgy tűnik, a feljegyzésekből néhány lap elveszett, mert hiányzik a folytatás. Vannak történetek, melyek félbemaradtak. Ugyanaz az emlék két-három változatban is papírra került. Néhol a mondatok is a sok javítgatás után hiányosak. Ebben a többé-kevésbé kronológiai sorrendbe szedett feljegyzés-halomban mi Debreczeni 163 lapot kitevő másolatait használtuk kiindulási szöveggé, s csak szükség esetén fordultunk az eredeti szöveghez egy-egy mondat értelmezésekor. Sajnos, maga Debreczeni is üresen hagyott gyakran szóhelyeket, jelezve a kiolvashatatlanságot, de az is előfordul, hogy egy-egy szót kifelejtett a másolásakor. Úgyhogy kötetben való megjelentetése esetén a Debreczeni-szöveget össze kellene vetni a Kelemen Lajos kéziratával. Az utolsó dossziében van 13 lap másolat nélküli szöveg is.

Mi a feljegyzéseket nyersanyagként kezeltük egy összefüggő szöveg kialakításához. Ha több variánsban volt meg a történet, igyekeztünk a változatokat összeötvözni, minél teljesebbé tenni az eseménysort. Ehhez még Kelemen Lajos mondatainak összekombinálásától sem idegenkedtünk. Nem egyszer a mondatokon belül a szavakat egyeztetnünk kellett, vagy éppen kihagyással, zárójelbe illesztett betoldással tettük értelmessé a szöveget.

Arra azonban nem vállalkozhattunk, hogy az önéletrajzi feljegyzéseket tartalmi szempontból ellenőrizzük, évszámait kikeressük történelmi- és évkönyvekben, kronológiákban. Pedig a gyengülő emlékezetű történettudós már bizonytalan az évszámok, sőt a nevek említésekor, van úgy, hogy két variánsban ugyanazt az eseményt más-más évhez köti. Itt-ott a Debreczeni László kijegyezte vagy könnyen ellenőrizhető adatokat mégis lapalji jegyzetben közöljük a jobb tájékozódást elősegítendő.

(G. Gy.)

ELŐSZÓ

Életem legvégén imbolyogva és döcögve, a kolozsvári Ortopéd Kórház emeletének egyik ágyán már közel félév óta feküdve, jutott eszembe, hogy bár időtöltésből írjak meg valamennyit gyermekkorom emlékeiből.

Nekem úgy rémlik, hogy egyszer már meg is írtam gyermekkoromat, de megromlott, elsorvadt egykor kitűnő emlékezőtehetségem mellett nincs reményem, hogy azt megtaláljam. Arra szántam el tehát magamat, hogy gyermekéveimet megkísérlem újra megírni.

A munkának neki is kezdtem, de sajnós, nagyon lassan döcögtem vele. Negyedévnyi időnkénti próbálkozásom után is még csak gimnazista korom feléig érkeztem. A nyugodt, gondolkozó munkára csendhez szoktam. Ezért legtöbb munkámat éjjel 10—2-ig írtam, mikor kevesebbet zavarhattak. Most a kórházi ágyon munkámat hetekig gyakran gátolta és hátráltatta egyik betegtársunk rádiójának örökös papagáj-fecsegése és lármája.

Már a teljes lemondásról gondolkoztam, midőn rádió-imádó betegtársam annyira megjavultnak érezte magát, hogy önző örömeire búcsút mondott a kórháznak, s én erre kevés gondolkozás, tétovázás után a munka folytatásához láttam. Úgy tapasztalom, hogy lassan és döcögve megy, s azért lemondtam arról az egy ideig kedvenc elgondolásomról, hogy ezeket az emlékezéseket a marosvásárhelyi Református Kollégium elvégzéséig, illetve egyetemre jöttömig folytatom. Egyetemi éveimtől kezdve 60 évig hol részletezőbb, hol csak vázlatos naplót vezettem, aszerint, ahogy időm és részben a tárgy vagy hangulatom engedte. Ezeket valamelyik magyar közgűjteménynek, elsősorban az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratárának akartam hagyni, de attól elriasztott a mindent elnyelni kívánó [...] centralizáció látása.

De fájdalommal kellett tapasztalnom azt is, hogy kivált az utolsó éveim emlékképei szintén meggyengültek, sőt elhomályosultak. Mindezekkel számolva célkitűzéseimet oda egyszerűsítettem le, hogy csak gyermekkorom emlékeinek azt a részét igyekszem írásba foglalni, melyek világosabban maradtak meg, s azokból is leginkább azokat, melyek testvéreimmel is valami vonatkozásban állanak.

Mivel pedig korom és hanyatlásom és halálom közelsége folyton csak nő, arra igyekszem, hogy elsősorban azokat rögzítsem életem legkorábbi részéből, melyeknek már — sajnós — más élő tanúja Róza testvéremem kívül nincsen.

Külön kiemelem azt, hogy szülővárosom néhány intézményéről és emlékééről tudatosan, azzal az elgondolással írtam részletesebben, hogy ők már mint fiatalabbak az átalakulások más időpontjait és munkáját érték meg. Egyes helyeken ezért és ehhez mértem a szövegemet. Ha tehát valahol eltérést tapasztalnak a között, ami a leírásokban az én szövegem [s] az ők tudása és emlékezése között van, ezt főleg ennek, s ne az én emlékezésem hibájának, tévedésének tulajdonítsák, bár lehet hibája az emlékezésemnek is.

Mint minden emberi, úgy az emlékezés is véges, s hosszú évtizedek dolgairol és eseményeiről írva apró tévedéseim lehetnek, bármennyire is

igyekeztem ezeket kerülni. A felől azonban lelkiismeretem egészen tiszta, hogy tudva valótlanul nem írtam.

Magas korom — 84 év — mellett is reménykedem, hogy talán kitűzött késői céloimat legalább részben elérhetem.

E hosszú élet legnagyobb részét egészségben töltöttem el.

Annál szokatlanabban és zavaróbban hatott reám az 1960-as év legutolsó része. Érzésem szerint karácsonyt még jó egészségben értem meg, s az óesztendő utolsó napját is jóformán reggeltől estig dolgaim igazításában, úgyszólván szakadatlan járkálásban töltöttem el. Annál különösebb érzés zavart meg az újév kora délelőttjén.

Egyszerre csak úgy éreztem, mintha az agyam nem volna ott a koponyámban. Semmi fájdalom nem bántott, csak valami kellemetlen hiányérzés zavart. Éreztem, hogy valami olyannak kellett történni velem, melynek nem vagyok ura, s amelyről beszámolni nem tudok. Gyorsan felöltöztem, s a Zápolya utcai Ortopéd Kórházba siettem, hol dr. Fazakas¹ igazgató professzor a legnagyobb szívességgel fogadott, s rögtön föl is vett a betegek sorába. Azóta itt vagyok. Ma sem tudom, hogy szerveztemnek a magas korommal járó elgyengülésén kívül mi lehet a bajom. Azonban ez már magában elég súlyos baj. Lényeges és súlyos változást, nagyobb fájdalmat nem érzek², azonban ahhoz elmém egyelőre elég épen maradt, hogy megcsökkent teljesítőképességét megállapítsam.

Visszaemlékezéseimet legelső sorban testvéreim, s azok utódai számára szántam. Akiket közülök érdekel, az másolja le magának vagy esetleg utódainak. A legegyszerűbb életnek is van használható tanulsága, főleg abban az irányban, hogy mit s mire cselekedjünk.

Kívánom, hogy kedves testvéreim s ezek utódai haszonnal olvassák ezt a valószínűleg legutolsó munkámat.

Kelemen Lajos

SZÜLETÉS, SZANTÓ UTCAI GYERMEKKOR

Én, Kelemen Lajos, nyugalmazott múzeumi és levéltári főigazgató, az M. Tud. Akadémia tagja, a romániai magyar unitárius egyház főgondnoka, születtem Marosvásárhelyt, 1877 szeptember 29-én reggel öt óra tájban. Édesapám Nagyernyei Kelemen Miklós, akkor királyi ítélőtáblai napidíjas, édesanyám Albisi Csomoss Janka volt. Szülőim második gyermeke voltam.³ Vézna sovány gyermekként jöttem a világra. Szülőim első

¹ Fazakas János (1910—1979) ortopéd orvos, egyetemi tanár. Az ő jóindulatának köszönhetően tartották a máskülönbben magányosan élő Kelemen Lajost több mint két évig a kórházban.

² Csontritkulás-diagnózissal utalták kórházba, a kortársak visszaemlékezése szerint a járás okozott fájdalmat neki. Rendre térdei megmerevedtek, s nem is tudott járni.

³ Kelemen Lajos szülei: Kelemen Miklós szül. 1853. jún. 21-én Nyárádszentlászlón; Csomoss Johanna szül. 1856. aug. 30-án Ádámoson, házasságot kötöttek

gyermeke, Miklós, közel egyéves korában annak az áldozata lett, hogy az akkor még gyógyítani nem tudott difteritisz toroköblítő orvosságát nem tudta kiköpní, s a lenyelt erős szer halálosan összeégette és roncsolta a torkát, gyomrát és belső részeit, s a szegény gyermek nagy kínok között halt meg. A szerencsétlenség a szülők kezei között történt, s mély és súlyos benyomását jelenlétemben holtukig sokszor emlegették.

Édesapám születésemkor látva gyengeségemet, aggodalmasan kérdezte Vadasdy Amália édesanyjától, hogy vajon megélek-e. Nagyanyám avval bízta, hogy az ilyen véznán indult gyermekekből lesznek idővel a legéletrevalóbb és sokszor hosszúéletű emberek. A biztató jóslat koromra nézve rajtam beteljesült.

Legnagyobb leánytestvérem — Róza — utánam több mint két év múlva született. Édesanyám, s utána kisebb leánytestvéreim is sokszor mondták, hogy élénk, fürge, játékos gyermek voltam. Leánytestvéreim után — kik édesanyámtól hallották — tudom azt is, hogy nyolchónapos koromban már egészen jól és gyorsan tudtam járni. Tehát elég rendezsen fejlődtem.

Utánam következő testvérem, Rozál születésére akkori kis korom miatt nem emlékezhetem, de már Jenő öcsémre, aki 1883-ban született, igen. Akkor már a Kis, utóbbi nevén a Szántó utcában laktunk. Mikor a nagy esemény előjeleivel hamar tisztába jöttek, édesapánk minket, a két nagyobb gyermeket felöltöztetett és átvitt a házunkkal majdnem átellenben egy kis süllyedt házba, Pipásné nevű szomszédasszonyhoz, ki édesanyánknak is állandó, fizetett alkalmi bejáró segítsége volt. Ott aludtuk át az éjszakát, s mikor reggel hazakerültünk, ott találtuk a síránkozó kis új testvérkét, Jenő öcsénket.

Az esemény februáriusban, Balázs napján virradólag történt, s az újszülött fiút eleinte annyira Balásznak nevezte mindenki, hogy hónapok teltek el, míg végül is egyházi keresztségben nyert neve a használatban felül került, s lassankint az érvényesült. Édesanyánk testvéröccse, Csomoss Jenő emlékére nyerte törvényes keresztnévül a Jenőt.

A Balázs név tartós életéhez hozzájárult aztán az a körülmény is, hogy édesapám egy alkalommal kimaradva együtt vacsorált egyik vendéglőben az akkor a Székelykeresztúron lakott egyik Gyárfásnak Balázs keresztnévű gazdatisztjével. Zárórákor édesapám meghívta hozzánk éjjelre hálni az új barátot, hogy a késő éjszakában nehogy szállás nélkül maradjon. A jómodorú kedves embert mindnyájan megszerettük, s ezért merült fel az a gondolat, hogy az új kis testvért az ő nevére kereszteljük.

•

Legrégibb emlékeim között — sajnos — egy sincsen, amely megelőzné a mai marosvásárhelyi rozoga öreg Szántó utcai házunkban lakásunk idejét.

1875. május 6-án Csejdtótfalván. Hét gyermekük: Miklós (1876. május 6. 1877. május), Lajos (1877. szept. 29), Róza (1879. május 9.), Jenő (1883. febr.), Piroska (1886. jan.), Miklós (1888), Klára (1895. aug. 3.).

Ezt a házat és telket pedig édesapám, néhai Nagyernyei Kelemen Miklós marosvásárhelyi királyi törvényszéki irodatiszt — a házvásár idején még csak kir. táblaiapidíjas — a nagyapánktól, Kelemen Lajostól örökölt nyárádszentlászlói ősi családi házastelke árából — [melyet] 1881-ben eladott — szerezte 400 forintot. A vételárban benne volt édesanyám Albisi Csomoss Janka száz forintja is, melyet Csomoss Miklós nagyapámtól a háztartás segítésére kapott.⁴

A nyárádszentlászlói ősi telkünket pedig, a családunk 1753-ban a marosvásárhelyi Királyi Táblán eredményesen végződött nemesség-igazolozó perének adatai szerint, az 1672 októberében Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől címeres nemességet nyert Kelemen Miklós ősapánk a falu közföldjéből foglalta magának, a falunak bíró korában éveken át végzett, de semmivel sem fizetett szolgálatai megtérítéséül.

Ennek a belsőségnak és kevés külső tartozékának aztán I. Kelemen Miklós utódai a községgel folytatott per nyertes bevégezte után birtokában maradtak, s azokat édesapánk 1881-ben csak szükségből adta el, hogy Marosvásárhelyen családjának házas telket szerezhesen.

Annak is elmúlt már több mint száz éve, hogy néhai Kelemen Lajos⁵ nagyapánk a két fiú testvéröccsével ezen az ősi belsőségen megsztosztott. Akkor lett abból három külön telek. Ebből a Nyárád folyó és völgye felé eső harmadrész jutott nagyapánknak. A középső harmadrész nagyapánk idősebbik öccsének, Kelemen Józsefnek jutott. A harmadik telekrész, mely nyugatra, a Nyomátra vezető községi út és az ebből a Nyomát patakra lejtő ösvény és a nyárádszentlászlói öreg unitárius templom között fekszik — Nyomát irányában a kerítést csak szélesre terpeszkedett és egymásba fonódott licium bokrok képezték — jutott nagyapám kisebbik öccsének, Kelemen Sándornak. Ez, mint édesanyja helytelenül elkényesztetett gyermeke, korán elhalt. Édesapja férfitúli irányítása nélkül, édesanyja túlságos elnézése s a szükséges fegyelem híján nőtt serdülő ifjúvá, s valószínűleg örökölt alkoholistá hajlamát a nevelés nem fékezve az ilyen esetben úgyszólván egvedüli segítő eszköz, a felvilágosítás mellett a kemény fegyelem hiányozván, az anvai majomszeretet áldozatául fiatalon meghalt. Utóbb aztán Sándortól József szerezte meg ezt a részt, s az ő utódai kezén is maradt.

Ez a háromfelé osztott ősi telek pedig ott fekszik a Nyárád völgyéből Nyomáton át a marosvásárhely-nyárádszeredai országúthá vezető községi út mellett, szemben a csak a XX. század legelején épült, a mai nyárádszentlászlói református templommal. Itt említem meg, hogy ez a háromba osztott telek — mint kevés családi iratainkból megállapítható — az I. Kelemen Miklós odatelepülése idején még a falu vége volt, melyre Kelemen Miklós épített legelőbb házat. Ma már a szépfekvésű falunak majdnem a közepére esik.

[A már megsztosztott] belsőségre legelőbb az ügyvéd Kelemen József épített közvetlenül a házassága előtt új lakóházat. Ez a ház nem az utcai

⁴ A házvásárlás pontos időpontja 1879. február 15.

⁵ Kelemen József (megh. 1811. okt. 28-án) és Nagy Sára gyermekei: Sándor (1791. febr. 24.), Klára (1793. jún. 13.), Károly (1795. máj. 25.), Lajos (1801. máj. 22.), József (1802. aug. 16.). A nyárádszentlászlói unitárius egyházközség adatai.

homlokzatra, hanem a teleknek azzal párhuzamos belső részére épült fel, úgy, hogy egy tágas, a ház homlokzata és az utca között kialakult udvarra nézett, az utcával párhuzamosan állott, de jó messzire benn. Mikor aztán Kelemen József még jó férfi korában meghalt, fiai a telken megosztottak, a telket három egyenlő részre osztva.

Midőn édesapánk eladta a nyárádszentlászlói ősi belsőséget, s Marosvásárhelyt az akkori Kis (a későbbi Szántó) utcában házat vásárolt helyette, a család rövidesen beköltözött a két szoba s konyhás, pincés és kertes új lakásba. Én a költözésre nem emlékszem, de a házhoz és telekhez fűződő emlékeim az odaköltözés után nagyon koránról már maradtak.

A Kis utca, melybe költöztünk, akkor a város egyik szélső utcája volt, s része a marosvásárhely-segesvári országútnak, fő vonala a Nyárád, különösen közép mellékéről a marosvásárhelyi piacra s állatvásárookra irányuló forgalomnak. A vasúti állomás felé vezető rövidebb külső útvonalon akkor még csak a cigánytelep felől volt beépítve néhány (4—5) házastelek. Alább a vasút városvégi rövid útja csak jóval később, és rendre épült be házastelkekkel és alakult ki a vasúti állomás forgalmi főútvonalává. Ennek a változásnak pedig senki se örült jobban a Szántó utca lakóinál, mert az állomás felé igyekvő szekerek többségének alkalmatlan zajától és porától mentesült, ha nem is szabadult meg teljesen.

Igazi városzéli utca volt 80—85%-ban földműves lakókkal, s legalább harmadában szalmafedeles házakkal. A mi házunk majdnem az északi sor közepére esett. Ahogy kitekintettünk a kerítés vagy a kapu nyílásain, a mi sorunkon felülről lefelé a Reich Károly-féle szatócsholtoska volt három vagy négy lépcsőjével a legfőbb kiindulási pont. Ennek keleti szomszédja volt [egy] Szedlicska Vencel nevű, eredetére valószínűleg cseh szabó a feleségével és 20 év körülinek ítélt felnőtt fiával. [A] Reich-féle bolton alól, felénk egy nagy telek állott több külön épített apró házzal, melyek egy részének a felettünk húzódó Alsó utca is volt egy közös kijárata. Ennek a teleknek közös kútja az utcai kerítés vonalába esett, s néhány közeli szomszéd háztartás is innen látta el magát vízzel. Ugyanazon az oldalon a lefelé következő szélesebb telek utcai nagyobb részét egy emeletesnek látszó, rakófaból épített csinosabb ház töltötte ki. Utánuk újra egy deszkakorlátos nagyobb faépület jött utcai homlokzattal. Ezek már iparosok épületei voltak. Ezen alól újra egy kétablakos nagyobb földszintes házas telek foglalt helyet. Alsó szomszédjára nem emlékszem, de mivel közvetlenül ezen alól nemsokára kisebb átjáró utcát nyitottak, azt az épületet is bizonyára akkor bontották szét. Közvetlenül mellettünk a jó karban levő csinos belső telket és házat [egy] Gyéresi nevű nemrég a városba költözött, talán h[agymás]bodoni falusi ember vásárolta meg. Az utóbbi telkek már mind a hátunk megett északra kiépült belsőségekkel az Alsó utca házas telkeivel voltak szomszédosak.

A Gyéresi-féle belsőség háza, mint az eddig felsoroltak majdnem mind, két szoba-konyhás, s köztük némelyik istállós és csűrös épület volt.

Gyéresiék után a mi házunk és telkünk, utána a Köznek nevezett sikátor, a későbbi Kis utca következett. A Köz a mi odaköltözésünk idején még csak rendezetlen lejtős sikátor volt, melyet a magasabb fekvésű Alsó utcából minden záporosó telehordott kövekkel, melyek részben eltorlaszolták a Kis utcát is.

A szemben levő déli soron az utca közepe táján [a környék] Varga nevű leggazdagabb földművesének, s alább a lányának, Nagy Károly volt rendőralkapitány özvegyének volt csinos, újabb, modern küsejű háza. A déli házsor kertjei hosszan lenyúltak a Poklos patak felé, melynek jobb partján, egy fölfelé keskenyedő hosszúkás tér maradt. Ezt nagyobb záporok vagy koronként felhőszakadások idején elöntötte a rakoncátlan patak. Ezért eleinte, a mi odaköltözésünk első éveiben ez a térség még csak afféle senki földje volt. Mintegy jó évtized múlva azonban a patak partjait a kertek végéig feltöltötték, s az így alakult teret pár évig csütörtökön és országos vásárok idején állatvásár-térnek használták föl.

A patak medrén túl, a közelében nem voltak csak szántóföldek, egészen a patakon túl látszó épületek közül a legkiemelkedőbb ú[gy]-n[evezett] Haynal-majorig. A patak itt egészen az azt balról kísérő dombor aljába kanyarodott, csak keskeny útnak maradt helye ott. Ezen felül már az egyik nagy összevisszaságban épült marosvásárhelyi cigánytelep kunyhói látszottak.

De a nap nagy részében nemcsak látszottak, hanem hallatszottak is. A minden rendű és rangú cigánynék, gyermekleánykáktól vénasszonyokig itt folytattak elég ritkán békés, de mindig hangos eszmecserét, de még gyakrabban zajos verekedéseket. Ez aztán néha odáig erősödött és oly mélyre süllyedt, hogy édesanyánk kénytelen volt minket ez „eszmecserék“ hatásának túl népies színvonala elől a szobába parancsolni. Ott kellett megvárni a cigányvihar csitulását.

Ha próbálok visszaidézni valamit Szántó utcai öreg telkünkéről abból az időből, midőn az szülőink tulajdonába került, legelőbb is azt kell megállapítanom, hogy a telek akkor hosszabb, de szélesebb is volt. A kertünk végénél a telektől északra álló, a Kis utca felé néző két ablakos, két szoba és konyhás ház egész területét a Szócs Ferenc nevű ácsmester családja a mi telkünkől, édesapáméktól vásárolta meg. Mikor ez az új ház épült, akkortájt szabályozták az addig csak Köz néven ismert névtelen sikátort is, mely ekkor kapta hivatalosan a Kis utca nevet. A régi Kis utcát pedig ugyanekkor nevezték el a lakói foglalkozásáról Szántó utcának.

Az utcácska szabályozásakor a fölmenőleg baloldalról, a Barabás György-féle telekből sajátították ki a szükséges nagyobb darabot, s a mi telkünk az utca felől egyelőre csonkítatlanul maradt. Ennek oka pedig az lehetett, hogy az utca közepén levezető vízárok a kisajátítás keresztülvitele esetén igen közel, tán csak mintegy méterre került volna a házhoz, s a nagyobb záporok idején összegyűlt víztömeg rendre veszélyeztette volna a ház alapját.

A mi házunknak k[örülb]el[ül] negyedszázados zszindelyfedele volt. Maga a ház sokkal régiebb volt, s akkor már az utca legöregebb épülete lehetett. Három lakrészből állott. Az utcára nézőleg két vörösre fes-

tett vastagabb deszka ablaktáblája volt felső részükön féltényérnyinél kisebb félhold alakú világítórés kivágással. Ezeken kívül, oldalt az udvar felől egy jóval kisebb kétarasznyí magasságú egyszerű parasztablak is segített világosabbá tenni a szobát, melynek gyalult fenyőfa padlója volt. Kemencéje az északnyugati sarokban állott, de ezt édesapámék korán vasfűtővel cserélték ki, s a réGINEK alakja kiveszett az emlékezetemből.

Rendkívül érdekes volt a középső rész, a konyha. Bejárata az udvar felől, az egész épület egyetlen külső ajtaján volt. Ennek több mint felét-kétharmadát a terjedelmes kenyérsütő kemence foglalta el, melynek a hátára kis Windofen épült, a mai gyorsfőzők kezdetleges őse. A sütőkemencének, a konyha legnagyobb ingatlanbútorának használatára idején a kiomló füst egyenesen a szája előtt álló fonott és vályogolt cserénybe-kéménybe, s onnan tovább ki a levegőbe szállott és oszlott el.

A telken, mikor mi oda költöztünk romlott állapotban megvolt még az istálló és a csűr is, s ezek háta mögött pedig kisebb kert állott, melynek felső felét néhány év múlva szülők eladták. A marosvásárhelyi ház megvásárlásakor ásatott ki és székéren behozatott édesapánk egy cukorédes, rendkívül jó, bőtermésű aratási körtefát is. Ennek termését éveken át élveztük. A fa nem volt nagy, de minden évben csodálatos bő és jóízű termést adott. Ma is könnyű gyűl a szemembe, mikor az utolsó gazdag termés után az öreg fa levelei gyorsan száradni és hullani kezdtek. Édesapám rögtön fölismerte halála előjelét. Megmondta, hogy vége van az életének és jó termésajándékainak, s mi keservesen megsirattuk, midőn pár hét múlva kivágták, s maradványait a rendes felvágott tűzifa csomóba rakták. Nekünk gyermekeknek nem volt szabad a fát megrázni, vagy anélkül is hullott gyümölcséből felszedni. A lehullott darabokat mindig édesapánk szedte föl és osztotta ki egyenlően közöttünk. Ugyanúgy került kiosztásra egy jószívű öreg puha-gyümölcsű piros héjú nyári almafa termése is.

Mi, gyermekek szigorúan el voltunk tiltva a Kis utcabeli földműves gyermekekkel való barátkozástól. Ennek oka nyilván nem valami osztálygóg, hanem azoknak a nevetlensége és durvasága volt. A Kis utcabeli megjelölés nyerseséget, durvaságot és általában nevetlenséget jelzett. Egészen jól megérthető, ha minket szülők eltiltottak a velük való barátkozástól. Egyedül Keresztesi nevű velünk szemben lakó szomszédunk gyermekei képeztek ez alól mérsékelt kivételt.

Mi azonban, mélyebben nem értve szülők gondolkozását és tilalmát, szívesen megpróbáltuk legalább részben átlépni az érintkezés tilalmát, s ha már közéjük büntetéstől tartva nem próbáltunk meg ki- vagy bejutni, legalább az utcai kerítés nyílásain át igyekeztünk őket figyelni. Emlékszem egy kemény karácsonyi ünnepnapra, mikor mi, Róza testvéremmel belől, az utcai [kerítés] mellől, nyílásokon hallgattuk a 10—12 összesereglett Kis utcai kamaszfiú beszélgetését, s a hidegtől megkékülten sétáltunk — a beparancsolás után — a szobába.

Maga, ez a vázlatos leírás is eléggé mutatja, hogy a mi házunk egyike volt a már akkor nagyon megritkult régi típusú városi földműves házaknak. Édesapám Mezőbándi Kováts Zsigmond bírósági végre-

hajtótól vásárolta, akivel valami régi, távoli rokonságban voltunk. (Neki több háza is volt.) Vadasdy Amália nagyanyám jól tudta ezt a rokonságot is, és az többször beszéd tárgya volt, de mi gyermekek, ha meg is jegyeztünk valamit belőle, idővel elfelejtettük. Kováts Zsigmondnak elődei között a XVII. sz[ázad]ban városbírák is voltak, s egyikük a XVII. sz[ázad] húszas és harmincas éveiben mint a török császárhoz küldött követek egyik lovas kísérője a családi hagyomány szerint hétszer járta meg lóháton Konstantinápolyt. A XVII. sz[ázad]ban még jelentékeny szerepük volt M[aros]v[ásár]hely életében, de már a következő száz évben és utóbb lecsúsztak a vezetőbb helyekről, s csak Mezőbándon és a Kis-Küküllő megyei Sövényfalván mint kisebb nemesek, középbirtokosok szerepeltek. Nemességük és birtokos voltuk igazoló adatai Szász Ferenc egykori osztálytársam és jóbarátom adományából az Erd[élyi] Múz[eum] kisebb családi levéltárai közé kerültek.

A SZÜLŐK MAROSVÁSÁRHELYI LAKASAI, AZ 1876-OS TŰZVÉSZ

Szülöim legelső marosvásárhelyi lakását én — sajnos — nem tudom pontosan, hogy hol s melyik volt. Az otthon a régi időkről elég sokszor folytatott beszélgetésekből úgy emlékszem, hogy egyik első lakásuk a vargák bástyája felől a vártól a Borsos Tamás utca felé vezető Fördő utcában volt. Ebben az utcában állott a tulajdonosáról nevezett Lénárt-furdó, vagy ahogy M[aros]v[ásár]helyen gyermekkoromban mindenki nevezte: a *Lénárt-feredő*. Ez akkor M[aros]v[ásár]helynek még egyik nevezetessége volt, mert a város körül jó 30 km távolságig társ, és annál inkább versenytárs nélkül állott. A Maros és a Nyárad mellett és a Kis-Küküllő mellett még sokkal messzibbre a nyilvános közfürdők ismeretlen fogalom voltak. Ez alól kivételt csak a nagyobb birtokosok udvarházai képeztek, hol csaknem mindeniknél volt már fürdőszoba. Marosvásárhelyen is akkor — tudtommal — még csak az Elba szigetén volt egy, a város tulajdonában állott, télen is használható másik nyilvános városi közfürdő. Édesapámék is — az akkori szokás szerint elég ritkán — télen ezt az utóbbit használták. A Lénárt-furdó előnye volt a közelsége, az akkori kis beépített területű városban eléggé központi fekvése, s [így] a télen is fürdő aránylag kisszámú közönség igényeit akkor teljesen kielégítette.

Édesapámék Fördő utrai lakása odaköltözésük előtt egy tragikus esetből kifolyólag félévig üresen állott. Azelőtt egy fiatalabb polgári házaspár bérelte. Szegény, de jóra való emberpár volt. A szerencse nem kedvezett nekik. Teljesen tönkremenve, nagy nyomorba jutottak, s ez elől végül az öngyilkossággal menekültek. Magukra zárták a kaput és fölakasztották magukat. Visszavonult életük mellett és miatt a szomszédoknak nem tűnt fel a hiányuk, s csak jó egy hét múlva, az onnan kicsapó nehéz szagra fogtak gyanút és jelentették a hatóságoknak. A lakást hivatalosan feltörve aztán meglátták és megértették a szomorú tragédiát.

A lakást ezután kitakarították, s kétszer is újra meszelték, de jó félévig senki sem vállalkozott lakójának. Édesapámék két okból vállal-

ták a bérletet. Egyik a leszállított bér olcsósága volt, a másik pedig az, hogy ez a ház félannyi távolságra se volt édesapám munkahelyétől, a Királyi Táblától, mint az addigi lakásunk.

Beköltöztek tehát a kibérelt olcsó lakásba, de mivel akkor a kis fizetés miatt takarékoságból még cselédet se tartottak, édesanyám a délelőtti kevés bevásárlást elvégezve, teljesen egyedül maradt a szomorú emlékű házban mind egész d[él]e[lőtt], mind az akkori szolgálati beosztás mellett d[él]u[tán] is tán három órától este hatig. Ezt nem tudta hosszú ideig viselni, s végre is az egész utcában *Nyüives csárda* cinikus gúnynéven ismert házból jó messzire elköltöztek.

Édesanyámtól tudom azt is, hogy laktak még ezenkívül a reff[ormátus] temető nagykapujával szemben a 4[-es] számú kis házban, melynek az utcára néző egyetlen ablakának alja csak három tenyérnyire volt a földtől.⁶ Ugyanezen háznak azonban az udvarra néző része magas földszint volt, alatta pincével, s barátságos kilátást nyújtott az alatta levő, vízmosással képződött kis völgyre.

A vízmosás a r[ómai] kat[olikus] temető mellett kezdődött, s az orgonakészítő házánál téglaburkolatú kb. 1 m átmérőjű hengercsatornán vezetett át. Azután szabad árokban folytatódott. Fölvette a vár-csorgója kút vizét is, s a Vöröskereszttel átellenben épült törpe ház sor alatt csergedezett tovább.

Édesanyámtól beszélgetéseik közben hallottam, hogy házasságuk első éveiben egy ideig a román fatemplomok közelében laktak. Ekkor ismerkedett meg édesanyám Hosu g[ö]r[ög]kat[olikus] esperesnével, a későbbi Hosu püspök anyjával, akivel románul sokszor elbeszélgettek. Mikor pedig 1876-ban a marosvásárhelyi nagy tűzvész hatalmas és súlyos kártevésai bekövetkeztek, ennek az ismeretségnek részükre az az előnye származott, hogy midőn az őket is fenyegető tűz elől lakásukat — a nagy egész teljes megfékezéséig — hatósági intézkedésre ki kellett üresíteni, az esperesék engedélyével bútoraikat, ágy- és fehérneműiket a templom körül fekvő kis gör[ög] kat[olikus] temetőbe hordották be, s talán két v[agy] három éjjel, más ide menekültekkel együtt, ott, félig vetkőzve, a sírok közé elhelyezett ágyakban is háltak.

Abban a végzetes évben (1876) Erdély két legnagyobb [...] városát kevés különbséggel, majdnem egyszerre sújtotta egy-egy súlyos tűzvész-csapás.⁷ Kolozsvárt a Belvárosnak a Belső-Magyar utcától a Szamos malomárkáig a Szappan utcai városnegyed nagyrészben apró földszintes polgárházai égtek le földig. Marosvásárhelyt a Szentgyörgy utca a Nagypiacról az egykori Rózsa utcáig terjedő északkeleti ház sorának nagyrészben a református egyházközség tulajdonában volt házastelkei és papi házai égtek le. De a tüzet a szél átvitte a magasabban fekvő Kövecses utca északi részére, s a két kis román templom közelében csak a XVIII. század utolsó évtizedeiben alakult városrészre is. Mind-

⁶ Ebben a házban született Kelemen Lajos.

⁷ Marosvásárhelyt 1876. április 12—13-án pusztította a végzetes tűzvész, Kolozsvárt pedig 1876. április 22-én. Ez utóbbi 88 házat emésztett el és 156 családot tett hajléktalanná. Sok család ideiglenesen az unitárius templomban húzódott meg.

két városban hatalmas szél segítette és növelte a tűzveszély terjedését, melynek mindkét helyen egész és fél utcák polgárházai estek áldozatul.

A kolozsvári nagy égésnek az egyik akkori képeslapban, tán a Vasárnapi Ujságban rajza is maradt fenn, hol a Szappan utca lángtengeréből félelmesen magaslik ki az ablakokon füstöt és lángot okádva égő tűzoltó torony. A kolozsvári házaik nélkül maradt vagy veszélyeztetett lakók a hűvös időben a szabadban kényszerültek hálni, ami az izgalmak mellett nagyszámú hüléses megbetegedést is okozott.

A városi lakosságnak főként a tűz idején kemény próbára tett része s ezek utódai még félszázad múlva is borzalommal emlékezett meg a tűzvész rémségeiről és káraitól.

ELSŐ EMLÉKKÉPEK

Ami legrégebbi gyermekkori emlékezet-képeimet illeti, sajnálattal kell leírnom, hogy azokból sokat annyira elmosott az idő, hogy némelyiknek csak bizonytalan körvonalai maradtak itt-ott meg. Az ilyenek leírását így általában mellőzöm, s csak azokból próbálok lejegyezni, melyek élesen és tisztán megmaradtak.

Ezekből a legrégebb kb. 4—5 éves koromból való. Édesanyám kisebbik testvéröccse, Csomoss Gábor Nagyenyeden tanult a Bethlen Kollégiumban, s egyik húsvéti szünidején hozzánk jött látogatóba Marosvásárhelyre. Jól emlékszem, hogy a szép derűs húsvéti ünnepnapon Róza húgomat és engem édesapám elvitt sétálni a városba. Első emlékezőképem a marosvásárhely-szászrégeni, akkor még csak a helyi érdekű kb. 30 km vasúti szárny felé irányul.⁸ Akkor ez a szárnyvonal még csak a m[aros]v[ásár]helyi felső vasúti állomásig volt kiépítve, s készen volt, mint akkor még végállomás a m[aros]v[ásár]helyi felső vasúti állomás is.

A vasútépítés azért maradt meg emlékezetemben, mert annak munkásai között édesanyám bejáró segítségének férje, Pipás bá is szerepelt. Élénken emlékemben maradt, hogy állandóan mekkora várakozás előzte meg a szombat estéket, mikor Pipás bá, ki a régeni vasúti szárnyvonal földmunkáinál dolgozott, vasárnapra mindig hazajött, és elhozta a heti keresményét, s feleségének átadta. Nagy esemény volt ez a pénzhozzátal sok szegény ember és család számára, kiknek megélhetésében segített. De az volt azok részére is, kik utazni szoktak. Tolnai Lajosnak, a kiváló tehetségű, de összeférhetetlen természetű realista írónak, midőn M[aros]v[ásár]helyre jött ref[ormátus] papnak, Székelykocsárdról M[aros]v[ásár]helyig az 50 km-nyi utat még kocsin kellett megtennie, s az még kellemetlenebbé változott, ha esőben és sárba-szélben vagy erős fagyban kellett az utazásra kényszerült halandónak egy napig vesződnie.

A nagy Piac téren s a Szentgyörgy úton mentünk volt a sétautunk elején. Tisztán és világosan áll előttem az a kép, amit a felső vasúti

⁸ A marosvásárhely—szászrégeni vasút hossza 32,5 km, 1886. január 16-án adták át a forgalomnak.

állomás környéke mutatott. Ahogy a Szentgyörgy utcából a kórház közeléből nyíló sikátorból befordultunk a vasút felé, onnan kezdve már nem utcán, hanem egy széna- és szalmahulladékkal s állati trágyamaradványokkal tele elhanyagolt téren [haladtunk], melynek csak a bal felén volt egy kisméretű külvárosias jellegű, itt-ott foghíjas házsor. Jobbról nem voltak házak, hanem a vasúti töltésig egy egyenlőtlen és gondozatlan szemetes térség terjeszkedett, melynek nyugatra, vagyis a Maros felé eső több mint felét a vasúti töltésig víz borította. Azt azonban már nem tudom, hogy ez a terjedelmes tócsa vajon az akkori közelmúlt csapadékainak vagy tán a Maros kiöntésének maradványaként állott ott. A terjedelmes víztükröt liba- és rucacsoportok élénkítették.

Sokkal jobban érdekelt azonban ezeknél minket, gyermekeket, egy velünk szembe csendesén haladó hatalmas, tekintélyes komondorkutya, mely egy kis négykerekű szekeret, s benne egy gyermeket húzott. A szekér mellett annak és a kutyának gazdája sétált, illően és öntudatosan. A méltóságos viselkedésű szép nagy kutyát s gazdáját és a kocsis gyermeket mindenki megbámulta.

Mi ebből az útból a Maros és a Bodor hídja felé elkanyarodva s a híres Bodor hídját és a Marost is hosszasan megbámulva, az akkor legnagyobb gyár, a Baruch-féle szeszgyár és a vele szemben szerényen meghúzódó Mária-szobros kápolna között vezető országúton tértünk aztán vissza a városba. Utunk a huszárlaktanya mellett, a Dinnyeföld utcán vezetett haza felé. Akkor még nem égett volt le.

*

A [másik] legrégebbi gyermekkori emlékezet-képem az angyaljáráshoz fűződik. Tudnunk kell, hogy protestáns családoznál akkor nem a Jézuska, hanem az angyal, s nem karácsonykor, hanem szilveszter estéjén, az év utolsó estéjén vitte a gyermekeknek az ajándékokat. Ez csak az 1880-as években változott meg.

Akkor erről már azelőtt hetekkel megindult a sok várakozást keltő hír, tárgyalás és találgatás. Mi a szülői háznál akkor Róza testvéremmel együtt csak ketten voltunk még ajándék-várományosok.

Mikor aztán szilveszter estéje beköszöntött, a korai alkonyat kezdetétől mind nagyobb izgalommal és feszültebb figyelemmel vártuk a következő nagy eseményt. Akkor már a régi Kis, utóbb Szántó utcában laktunk. Úgy rémlik nekem, hogy apai nagyanyánk nem volt ott velünk, pedig akkor már édesapánk Nyárádszentlászlón eladta az ősi belsőséget, hogy Marosvásárhelyen házat vehessen.

Este hat óra körül folytonos mozgásban volt már az egész háznép. A mi szakadatlan kérdézősködéseinket édesapánk igyekezett válaszokkal kielégíteni. Ebben némi részt vett édesanyánk is, de ő most a szokottnál is mozgékonyabban járt-kelt a hátulso ház (vagyis szoba), a konyha és az első ház (nagy szoba) között, s eközben rakta rendbe a kosárba, az angyal-kosárba az ajándékokat.

Egyszer aztán édesanyánk nem tért olyan hamar vissza. Az első szoba felől halk csengettyűszó csilingelt, s édesapánk suttogva adta tudunkra, hogy az angyal itt van a háznál már. Alig egy-két perc múl-

tával aztán a csengetés élesebben és világosabban közelebről, a konyhából hallatszott, s rögtön reá a hátsó szoba ajtaján kopogás emelte még magasabbra az izgalmat. Édesapánk sietve az ajtónál termett, kitérta az öreg ajtószárnyat, s a következő pillanatban belépett azon a tetőtől talpig fehér ruhás angyal. Fején a fehér papirosba burkolt nagy új kosarát fehér kesztyűs kezével tartotta egyensúlyban.

Édesapánk nyomban ott termett a kosár lesegítésére, s midőn az már az asztalra került, az angyal akkor távozóban hirtelen egymás után felénk fordulva minket is többször főhajtással szótlanul üdvözölt.

Mi gyermekek a meglepetéstől elfogódva szótlanul s ámultan néztük a távozó angyalt és az asztalra letett kosarat és a benne levő játékszereket és pogácsákat, apró cukorkákat. De ez csak pillanatok alatt ment végbe, s az angyal hangtalanul kilépett a szobából és eltűnt.

Még magunkhoz se tértünk a meglepetéstől, az ámulásból, midőn új kopogás után megnyílt az ajtó, s azon édesanyánk lépett be, akinek édesapánk kissé szemrehányólag jelentette, hogy amíg ő oda volt, az alatt itt járt az angyal. Szülőink rögtön nekifogtak: megkezdődött a játékszerek és cukorkák és tészták szétválasztása. Minden darabon kis cédula jelezte, hogy az angyal kinek hozta, s így a szétosztás is gyorsan megesett, s minden érdekelt örülhetett a maga ajándékának. Azonban nekem szeget ütött a fejembe, hogy midőn az angyal távozásakor felénk köszöngetett, az arcát eltakart fehér kendő kissé lennebb csúsztatásával a szabadabban maradt fél szeme rendkívül emlékeztetett az édesanyánk szemére. És bár hallgattam, ettől a megállapítástól sehogy sem tudtam szabadulni.

A SZULÓK VALÓPERE ÉS KIBÉKÜLÉSE

Nemsokára aztán a mi életünk is — Róza húgommal együtt — még ridegebb lett.

Az őszinteségnek és igazságnak megfelelően nem hallgathatom el azt a szomorú zökkenőt, mely szülőim családi életét súlyosan megrázta, s nekem is szomorú gyermekkori emlékem maradt. Bíró József bátyám elég gyakran, majdnem hetenként járt be a városba, s ilyenkor elég sokszor betért hozzánk, és akkori szokás szerint mindig hozott valami kis ajándékot, főleg élelmiszert. Ha egyebet nem, egy-egy jóízű friss kenyeret, szál kolbászt, füstölt húst, néhány kiló lisztet vagy gyümölcsöt. Rendszeren akkor jött, amikor édesapánk is otthon volt, s rövid tartózkodás után távozott is. Apámék meghívására sokszor nálunk is ebédelt, s mikor elindult édesapánk délutáni hivatalos óráira, rendszeren vele ment ő is. Édesapám is járt ki vele időnként Kisgörgénybe, s többször kivitt engem is, főleg vasárnap.

A látogatásoknak aztán az a rossz oldala fejlődött ki, hogy apám Bíró József bátyámmal ennek indulása előtt többször betért egy-két pohár borra, s mivel édesapám rossz szokásból a legtöbbször egyszerre kiitta a pohár borát, így 2—3 pohár bor már elkábította, s a csendes,

jöindulatú emberből alkalmatlan s nehéz kötekedőt csinált. Ezt már mint gyermekek tapasztaltuk, s irtóztunk is ilyenkor tőle.

Nemsokára azonban sokkal rosszabb is következett. Édesapám féltékeny természete miatt mind sűrűbbek lettek a családi összekocanások. Édesapám estére mind gyakrabban elázva jött haza. Ez kiváltotta a veszekedést, mely nem egyszer rémületünkre és sírásunkra tettlegeségben folytatódott. A mi gyermekéletünk pokollá változott.

Vége is édesanyánk otthagya édesapánkat, s előbb mintegy hónapra haza ment a szüleihez, Kis-Küküllő megyébe, a Dicsőszentmárton melletti Adámosra, s csakhamar megindult szülőink között a válóper. Ennek az útja az unitáriusoknál ment a legkönnyebben és legrövidebben. Egy hónapon belül megvolt az első sikertelen békítő tárgyalás, mely se válást, se békességet nem hozott.

Édesanyánk távollétében özv. Kelemen Lajosné Vadasdy Amália nagyanyánk viselte gondunkat. Őt nagyon szerettük, már csak azért is, hogy hosszabb gyepelőre engedett, mint jóval szigorúbb édesanyánk. Édesapánk mind jobban ivásnak adta magát. Éjjelre a legtöbbször teljesen elázva jött haza. Részezen az eszét veszített ember benyomását keltette bennünk. Irtóztunk tőle már csak azért is, mert folyton kötekedett mindenikünkkel, s minden igaz ok nélkül sokszor durván megvert. Megtörtént, hogy nagyanyánk minket az egyik vetetlen ágy párnái közé rakott be, s ott aludtuk át az éjszakát. Ritkábban megesett az is, hogy ha apánk késett, nagyanyánk éjjelre föl vitt a szomszédos Alsó utcába M. Ferenczi András bácsiékhoz, kinek feleségével, Pataky Krisztinával magyar atyafiságban voltunk. Ők nem rég kerültek a városba valami kisebb hivatali állást keresni, miután elég jó áron eladták Szentháromságon a Pataky-részeket. Számunkra apánk a ház réme lett.

Édesanyánk az első válóperi tárgyalás után a Kolozsvártól 18 km-re a Mezőség nyugati szélén fekvő Ajtonba utazott el Róza testvéréhez, Kolosváry Domokosnéhoz. Kolosváry Domokos bátyánk csak néhány év óta lakott Ajtonban. Édesapja közel százholdas nem rég szerzett birtokán gazdálkodott. Az ők előbbi birtokuk Marosvásárhely közelében, a Nyárád melletti Lukafalván volt. Kolosváry Lajos tiszteletre méltó erős akarattal, céltudatossággal és székely szívóssággal szakadatlanul minden évben igyekezett valamivel növelni ott kis birtokát, s a m[aros]-v[ásár]helyi Ref[ormátus] Kollégiumban egyszerre három fiát taníttatta, s ezen kívül az akkori társadalom kívánatainak megfelelő mértékig tanult egy leánya is, ki Tiboldi (Dénes?) nevű gazdatiszthez ment férjhez, s ezzel együtt Magyarországon élt.

Kolosváry Lajossal a székely csúfondárosság kikezdett Murokországban. Valaki ezt a verset írta róla:

Kolosváry nem nagy úr,
Málé lisztből laskát gyúr,
Jól megköpi a markát,
S úgy seríti a laskát.

Az eszes és erős akaratú ember nem törődött a gúnyolódással, hanem ment a maga útján kitűzött életcélja, kis vagyona gyarapítása felé.

[...]

Ahogy emlékszem, édesanyánk elmenetele után mintegy három hónap múlva megtörtént szülőink között a kibékülés. Előzményeit nem tudom. Édesanyánk M[aros]v[ásárhely]re érkezve Soós F.-né keresztanyámtól egy délfelé jött haza a házhoz. Mi, Róza testvéremmel úgy el voltunk idegenedve, hogy szinte féltünk tőle, s nem tudtunk örvendeni se hazajöttének. Sírva csókolt meg minket s gondunkat viselt nagyanyánkat. *(Folytatása következik.)*

Dr. BINDER PÁL

ANDREAS THORWÄCHTER
SZÁSZ EVANGÉLIKUS LELKÉSZ
UNITÁRIUS TÁRGYÚ TANULMÁNYAI

A 16. század derekán kezdődő vallási viták és viszályok elidegenítették egymástól az erdélyi protestáns felekezeteket. A szász források általában negatívan ítélték meg az általuk áriánusnak nevezett unitáriusokat. A Szebenbe, Besztercére vagy más szász városokba kerülő unitáriusokat gyakran üldözték, sok esetben az evangélikus vallásra kényszerítették. Így az evangélikus hatóságok merev magatartása mind jobban elszigetelte nemzettársaiktól a kolozsvári unitárius szászokat, hozzájárulva az utóbbiak disszimilációjához.

A helyzet a 18. században s különösen annak végén jelentkező reformista mozgalmak alatt kezd megváltozni. A Habsburg hatalom katalizáló politikája bizonyos mértékig egyesíti a protestáns felekezeteket szabadságuk védelmére.

A reformista és a jozefinista századvég fia volt a szebeni Andreas Thorwächter kolozsvári evangélikus pap, aki szász kortársai közül legtöbbet tett az unitáriusok német nyelvű népszerűsítéséért. Habár ő sem tudta levetkőzni teljesen vallási és nemzeti előítéleteit, az alább ismertett tanulmányaiban rokonszenvvel és sok helyen meleg együttérzéssel ír honfitársainak az unitáriusokról. Ezért nem érdektelen, ha az unitárius olvasóközönség közelebbről megismeri életét és működését.

Thorwächter a szebeni evangélikus gimnázium és a marosvásárhelyi református kollégium elvégzése után 1784-ben a jénai egyetemen folytatta tanulmányait. Hazatérése után először szebeni tanár, majd kórházi prédikátor. 1793-ban a 17. században újraalakított kolozsvári evan-